

Otakar Hulec – Jaroslav Olša, jr.: *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi.*

1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 656 stran, ISBN 978-80-7106-952-2 (signatura knihovny ÚMV 54 931 PK).

Do edice Dějiny států Nakladatelství Lidových novin, která čítá již více než šest desítek svazků, přibyl v roce 2008 titulem *Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi* nový přírůstek. Na tom by nebylo nic až tak zvláštního, kdyby nešlo teprve o třetí svazek, věnovaný africkým zemím. Sama tato skutečnost by nás však měla zarazit, protože vezmeme-li v úvahu, že ze zhruba dvou set států, které je možné v současnosti nalézt na politické mapě světa, jich více než čtvrtina leží v Africe, nekoresponduje její malé zastoupení v edici Nakladatelství Lidových novin s realitou. Proč tomu tak (asi) je?

Protože není důvod předpokládat, že by se redakce rozhodla programově Afriku ignorovat, nabízejí se jako vysvětlení zejména dva faktory. Prvním z nich je pravděpodobný nedostatek domácích fundovaných odborníků na tuto problematiku, ale tento handicap by byl jistě jako v případě jiných států/oblastí odstranitelný překladem vhodného cizojazyčného titulu. Druhým, z hlediska mezinárodních vztahů a příbuzných disciplín důležitějším důvodem však zřejmě bude ta skutečnost, že africké státy – a právě termín stát musí být v této souvislosti zdůrazněn – představují z hlediska společenských věd velmi obtížně „uchopitelné“ jednotky, což platí zejména pro ty ležící v subsaharské Africe. Uvědomme si, že podoba dnešní politické mapy Afriky je výsledkem dvou protikladných, ale vzájemně propojených procesů, které označujeme jako kolonizaci a dekolonizaci. I když vztah mezi Afrikou a jejími převážně evropskými kolonizátory prošel mnoha bouřlivými peripetemi a trval, ponecháme-li stranou antikú, zhruba pět set let, pak mezi obdobími zahájení intenzivní kolonizace, zahrnujícím i hloubkovou penetraci afrického vnitrozemí, a (v řadě případů) podstatně rychlejší dekolonizací zabral jen necelých osmdesát let, počítáno od symbolických mezníků, za něž jsou většinou považovány berlínská konference v letech 1884/1885 a rok 1960. Optimisté se sice mohou domnívat, že se za tu dobu mohlo podařit vybudovat všechny moderní atributy státnosti, což nám například sugeruje právě politická mapa. Vždyť africké státy *vypadají* úplně stejně jako státy v jakékoli jiné části světa. Ale ve většině případů je realita zcela jiná, o čemž právě tato kniha poskytuje řadu mimořádně zajímavých svědectví.

Na první pohled by se rovněž mohlo zdát, že spojit tři země do jednoho dílu je „z nouze ctnost“, že nakladatelství již vyčerpalo všechny zajímavé státy a teď se snaží ediční řadu udržet, a proto zařazuje i země vzdálené a nedůležité, které si ani nezaslouží samostatný svazek. Pravý opak je však pravdou, a to hned z několika důvodů.

Tím prvním je vhodný výběr obou autorů, kteří se regionu dlouhodobě a systematicky věnují. Otakar Hulec patří totiž k našim předním afrikanistům a je mimo jiné autorem *Dějin Jižní Afriky* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997); Jaroslav Olša, jr. v jižní Africe šest let působil jako velvyslanec a na Ministerstvu zahraničních věcí vedl Odbor států subsaharské Afriky. Výsledkem autorské synergie je fundované a obsáhlé dílo, které nejenže přináší standardní informace o historickém a kulturním vývoji, ale z hlediska všech zájemců o politickou vědu a/nebo mezinárodní vztahy i v nadstandardně širokém záběru zpracované pasáže, přibližující vývoj a problémy, spojené se zaváděním a následným (ne)fungováním moderního (tedy evropského a demokratického) politického systému v podmínkách neustále se proměňujícího vnitropolitického i zahraničněpolitického kontextu analyzovaných států.

Druhým důvodem je dimenze politickogeografická, respektive geopolitická a geoekonomická. I když standardní prostorovou jednotkou analýzy politologie či mezinárodních vztahů je právě teritoriální stát, v našem případě tedy ony tři státní jednotky, v řadě pří-

padů je takové zkoumání značně neúplné a předem odsouzené k velmi pochybnému výsledku, neboť státní hranice, vymezující jeho území, představují velmi problematický, jakkoli třeba kartograficky přesný limit zkoumání. Právě na jihoafrickém regionu je možné verifikovat jeden ze základních poznatků francouzské geopolitické školy, která tvrdí, že politická hranice není „vrstevnicí“ – myšlenou čarou spojující místa se stejnou (a tedy neměnnou) nadmořskou výškou –, ale naopak izobarou – myšlenou čarou spojující místa se stejným (ale stále se měnícím) atmosférickým (v našem případě politickým) tlakem.

Třetím důvodem je mimořádně zdařilé přiblížení procesu kolonizace a dekolonizace, který (nejen) v našem prostředí bývá nedostatečně a zkratkovitě interpretován, aniž by byla věnována náležitá pozornost množství aktérů, jejich potřebám, zájmům, strategiím či (ne)možnosti artikulace politických, ekonomických či jakýchkoli jiných zájmů. Díky záberu této publikace a způsobu zpracování však vnímavý čtenář dostává k dispozici podrobnou „laboratorní zprávu“ kolonizačního, respektive dekolonizačního experimentu, jenž probíhal (v podstatě) ve stejném čase, na stejném místě, za velmi podobných výchozích podmínek, ale se zcela rozdílnými výsledky.

Přejdeme však k vlastnímu obsahu recenzované knihy. I když se dnes jedná o tři nezávislé a suverénní státy, tak po jistou, jakkoli krátkou dobu tvořily jeden politický celek¹ a po podstatně delší dobu jednu geoekonomickou jednotku. Její potřeby – exploatace bohatých nalezišť nerostných surovin nebyla možná bez domorodé pracovní síly, kterou bylo třeba živit, což vedlo k nutnosti vybudovat dostatečně kapacitní agrární sektor – si vyžádaly vybudování moderní infrastruktury, která na mnoha místech dodnes zůstává bez konkurence. Například je možné se v recenzované knize dočíst: „*Železniční most přes Zambezi, vybudovaný roku 1935, je dodnes nejdelším železničním mostem v Africe.*“ (Hulec – Olša, 2008, s. 194.) Nebo o rozvoji tehdejší Severní Rhodesie: „*V roce 1924 byl vyhlášen Národní park Kafue, první v této části země... Na zelené louce se začalo budovat nové hlavní město Lusaka, stavěla se letiště a vznikaly další náročné projekty. Všechny doly, dokonce i ty nejbližší, byly propojeny železnicí s hlavní tratí... od roku 1934 se u dolu Mufulira otevřela první rafinerie, takže se začala vyvážet čistá měď a jiné důležité kovy. V Mědném pásu rychle vzrůstal počet pracovních sil. Veškerou kvalifikovanou práci vykonávali běloši, kteří sem přicházeli jak z Jihoafrické unie, tak z Jižní Rhodesie, tak z Británie a jiných částí světa... celou oblast Mědného pásu zbavili v té době pracovníci londýnského Rossova ústavu nebezpečné malárie.*“ (Hulec – Olša, 2008, s. 179.)

S těmito pozitivy však velmi ostře kontrastovaly jiné aspekty „vývoje“, které autoři rovněž neponechávají nepovšimnuty. Jejich popis plně koresponduje s postřehy Hannah Arendtové, jež evropský imperialismus přelomu 19. a 20. století charakterizovala jako stav, v němž bílí na zabraných územích projeví naprostou ztrátu smyslu pro „zákon míry“ (*law of measure*) a zodpovědnosti. Podmaněné oblasti byly chápány jako zóny, v nichž neplatil morální řád a zákony mateřské země, ale v nichž dominoval zvláštní režim, umožňující rasovou segregaci, genocidu, nucené práce, transfer obyvatelstva a fyzické tresty neboli „*veselý tanec smrti a obchodování*“ (Budil, 2008). Jako jeden z mnoha příkladů uvedu následující ukázkou legislativního návrhu, jenž vznikl v Zákonodárném shromáždění královské samosprávné kolonie Jižní Rhodesie:² „*V roce 1936 byl vypracován zvláštní zákon o kazatelích, který by zakazoval černým Afričanům shromažďovat se ke křesťanskému obřadu, pokud není přítomen evropský kněz. Sledovala se tím zřejmě tendence zabránit jakýmkoli černošským shromážděním, ale současně se snažilo podchytit vzrůstající radikalizaci těchto autochtonních církevních společenství. Čtvrtý a pátý článek připravovaného zákona stanovoval, že »když se tři nebo čtyři domorodci shromáždí, aby provedli náboženský obřad v přítomnosti dalšího domorodce, který je buď domorodým knězem, nebo člověkem zběhlým v náboženství, má být osoba, která takové shromáždění svolala, odsouzena jak k pokutě, tak i k trestu vězení«.* Předloha zákona však narazila na odpor v britském parlamentu a byla jediným zákonným ustanovením, jehož přijetí tento parlament za dobu existence samosprávné kolonie neschválil.“³ (Hulec – Olša, 2008, s. 164.)

Tato ukázka (snad) zřetelně ukazuje na propast, která se v té době otevřela mezi metropolí a jejími závislými teritorii v zámoří. Hannah Arendtová v tomto případě hovoří o „osudové události moderní doby“, jíž byl rozpor mezi politickými institucemi a identitou národního státu a imperialistickou expanzí (evropských) národních států. Na rozdíl od tradiční expanzionistické politiky, jež se mohla vyznačovat šířením univerzálního zákona (například římského), který mohl zaštitit podmaněné etnický a rasově různorodé obyvatelstvo, totiž národní stát, jenž byl založen na sdílení etnicity, jazyka, národní kultury a historické paměti, nemohl odlišná etnika integrovat, ale pouze asimilovat. Vyžadování souhlasu pak snadno sklouzává – na rozdíl od prosazování spravedlnosti – do tyranie (Budil, 2008).

Zajímavým příkladem snad může být chování jihorhodeských politických stran, a to jak opoziční Labour Party, tak i vládní United Party. Jejich prostřednictvím místní bělošská minorita, které nespravedlivě nastavený zákon⁴ umožnil artikulovat vlastní zájmy a reprezentovat je v parlamentu, na první pohled zcela legálně připravila většinovou společnost o její práva, které jí metropole byla ochotna přiznat. Tak například: „*Programem Labouristické strany, která se politickou náplní hodně lišila od jmenovkyně v Británii, byla starost výhradně o bílé dělnictvo; všichni bílí Jihorhodesané byli k sobě vázáni mnohem těsnějšími pouty, než jaká mohla vytvořit pouhá stranická příslušnost. Jejich politické a hlavně ekonomické zájmy byly shodné a zajisté silnější než vzájemné stranické rozpory.*“ (Hulec – Olša, 2008, s. 159.)

Vládní Sjednocená strana, v jejímž čele stál Godfrey Martin Huggins, který po neuvěřitelných třidvacet let vykonával úřad ministerského předsedy, čímž se stal rekordmanem v zemích britského impéria, jako hlavní cíl svého snažení vnímala: „*Nutnost společnými silami čelit opakovanému prohlášení britské vlády, že v jejich koloniích je nutné držet se zásady, že »pokud se zájmy Afričanů a zájmy příslušníků příšlých ras dostanou do konfliktu, mají mít zájmy Afričanů přednost«.* To bílí Jihorhodesané považovali za zradu, někteří to dokonce odmítali z »křesťanského hlediska« a hledali prostředky, jak v praxi uplatnění takové zásady znemožnit. Došli i k úvaze o sjednocení britských afrických kolonií, opět dokonce o jejich připojení k Jihoafrické unii, aby se úplně vymanily z vlivu britské koruny a aby se tím posílila bělošská nadvláda nad místním obyvatelstvem.“ (Hulec – Olša, 2008, s. 160.)

Nelze se pak divit, že takto ideologicky sjednocená vláda/opozice přijímala segregáčnické a diskriminační zákony, které však nebyly pouze rasistické, neboť stejně odtazité přístup prosazoval Huggins i vůči bělochům, kteří nebyli anglosaského původu. Do země se tak například v předvečer druhé světové války nepodařilo přivést několik tisíc židovských rodin ze střední Evropy. Huggins a jemu podobní se tak řadili k těm Britům, kteří stejně jako (ministr kolonií) Joseph Chamberlain věřili, že jsou „*tou nejužasnější rasou, kterou kdy viděl svět*“.

Vzhledem k rozměru této recenze není možné věnovat alespoň letmou pozornost všem důležitým atributům, které zájemce o mezinárodní vztahy a příbuzné disciplíny (zejména o politologii a o historii) může z tohoto díla načerpat. Pokusím-li se alespoň o telegrafické shrnutí, pak je třeba zdůraznit, že jednotlivé kapitoly sledují chronologickou osu, kde je historie jednotlivých území – s výjimkou první a druhé kapitoly s názvy *Pravěk v povodí řeky Zambezi a jejím okolí* a *První státní útvary a velké etnické celky* – líčena právě na pozadí příchodu, pobytu a odchodu Evropanů. V rámci každého oddílu je čtenář seznámen s vývojem politických i ekonomických poměrů, které jsou citlivě zařazeny do širšího jihoafrického, kontinentálního, imperiálního a světového kontextu. Zřetelně ukazují, že vztahy mezi bílými a černými v Africe nebyly „černobílé“, ale jak z politického, tak i ekonomického a rasového hlediska vždy šlo o velmi komplikovaný a jednoduše „neuchopitelný“ (a nepochopitelný) konglomerát vztahů, vazeb, výsad a závislostí. Vždyť co ví běžný (střední)Evropan o počtu a postavení Indů (nejen) v regionu jižní Afriky, či jak zásadní otázkou v úspěšném průniku Britů do sledovaného regionu a následně pak při předávání moci do rukou domorodých elit bylo vypořádání vlastnických práv k půdě (a k nerostnému bohatství)? Přitom například Fareed Zakaria, jehož dílu je u nás věnována pozornost, považuje (ne)realizaci pozemkové reformy za jeden z prubírských kamenů pře-

chodu k demokracii, když tvrdí: „*Pozemková reforma podporuje kapitalismus, a tudíž i demokracii. Pozemková reforma je rozhodujícím krokem k proměně zaostalého rolnického světa v moderní demokratickou a kapitalistickou společnost. V těch zemích, kde neuspěla, se zemědělství nikdy nedostalo na komerční úroveň, tyto země si zachovaly kvazi-feudální vrstvu, a tudíž mají s demokracií jen tristní zkušenost.*“ (Zakaria, 2004, s. 96.)

Autoři recenzované knihy ukazují, jak koloniální odkaz dodnes (de)formuje politické a etnické vztahy, třeba na příkladu Lozijů v Zambii. Právě na příkladu Zambie čtenář získává unikátní možnost seznámit se s celou škálou současně působících geopolitických a geoeconomických faktorů, jejichž praktické dopady staví na hlavu zkušenosti a „zákony“ odvozené z praxe blokově rozdělené Evropy, o nichž se máme tendenci domnívat, že jsou univerzálně platné. Prostřednictvím „naší“ optiky se nedá pochopit, jak je možné, že režim v Zambii vedl zemi cestou socialismu, ale zároveň čile obchodoval se Spojenými státy americkými, jimž dodával strategické nerostné suroviny; nesmiřitelně kritizoval JAR a Rhodesii, ale po značnou dobu byl zcela závislý na jejich dopravní infrastruktuře; přestože se hlásil k Sovětskému svazu, pro výstavbu nejdůležitější dopravní tepny, již byla železnice z Dar es Salaamu do Zambie (TAZRA), si vybral Čínskou lidovou republiku, ale čínským dělníkům pro jistotu zakázal kontakty s místním obyvatelstvem.

Při sledování toku času je čtenáři předloženo velmi živé líčení problémů, souvisejících se ziskem nezávislosti, mimo jiné díky tomu, že v knize defiluje celá řada předních politických osobností, s nimiž je toto období běžně asociováno, jako jsou například Kamuzu Hastings Banda, Kenneth Kaunda, Joshua Nkomo nebo Robert Mugabe. Každý zájemce o současnou Afriku jistě ocení, že vývoj ve třech sledovaných státech je doveden v podstatě až do současnosti, což je důležité zejména v případě Zimbabwe, které k sobě opět poutá zásadní pozornost mezinárodního společenství.

V případě této ediční řady čtenář nebude překvapen samostatnou kapitolou, nazvanou *České země a povodí Zambezi*, ani celou řadou důležitých statistických, politických, lingvistických a dalších dat a údajů, které jsou shromážděny ve skutku monumentálních dodatečích o rozsahu téměř sto stran, obsahujících osmnáct map, věcný a jmenný rejstřík.

Jsem přesvědčen o tom, že autoři vytvořili dílo, které by vedle afrikanistů v žádném případě nemělo uniknout pozornosti zájemců o mezinárodní vztahy, o politologii a o moderní dějiny. Jde o práci obsažnou a podrobnou, která však zároveň umožňuje sledovat důležité regionální a mezinárodní souvislosti. Jak díky obsahu, tak i velmi čtivému podání se při četbě této knihy čtenář rozhodně nebude nudit.

Michael Romancov

¹ Státní celek pod názvem Federace Rhodesie a Naska, známý též pod názvem Středoafriká federace, existoval v letech 1953–1963.

² Autoři mimo jiné ve své práci velmi podrobně popisují evoluci dvou významných administrativně-správních celků, existujících v rámci britského impéria, jimiž byly Královská samosprávná kolonie (Jižní Rhodesie) a protektorát (Severní Rhodesie a Nasko).

³ V roce 1865 byl přijat tzv. Zákon o platnosti koloniálních norem, jenž dával westminsterskému parlamentu právo zrušit jakýkoli zákon, který byl v rozporu s ústavní praxí nebo se přičil anglickému zvykovému právu, po případě mohl bránit jeho uplatňování v praxi.

⁴ V těch částech jižní Afriky, které byly přímo ovládnuty Brity, se již v padesátých letech 19. století objevily zastupitelské instituce a volební právo bylo formálně přiznáno příslušníkům všech ras. Majetkový cenzus byl však natolik vysoký, že efektivně znemožňoval volební účast všem s výjimkou bělochů a žádný neevropan jako poslanec v parlamentu nezasedl. Teoreticky však tato možnost existovala, zatímco v búrských republikách bylo volební právo striktně vyhrazeno pouze pro bílé (Judd, 1999, s. 130).

Literatura

- Budil, Ivo (2008): „Srdce temnoty“ a vznik moderního totalitarismu. In: Budil, Ivo T. – Zíková, Tereza (eds.): Totalitarismus IV. Interdisciplinární pohled. Praha: Dryada, 2008.
- Judd, Denis (1999): Impérium. Britská imperiální zkušenost od roku 1765 do současnosti. Praha: BB art, 1999.
- Zakaria, Fareed (2004): Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě. Praha: Academia, 2004.